

Elżbieta Gozdowska

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

Reguły działania rad szkół

The rules of action for School Councils

ABSTRACT: The rules for creation and work of the School Council are regulated by an Act of the Law of the Education System. A statute is developed based on this law. An analysis of School Council regulations was completed to define to what extent they were compliant with the law and in what spirit were they created. During the research many problematic issues were identified, which were not predicted at the initial stage. The analysis revealed that the School Councils in the sample make a selective decision on what statutory competencies to implement. Moreover, they set the rules of action in accordance to an individual idea of democracy, which is not always in accordance with the law.

KEYWORDS: The School Councils, democratization of educational establishment, Polish School Councils research.

STRESZCZENIE: Zasady tworzenia i funkcjonowania rady szkoły reguluje ustawa o systemie oświaty i na podstawie jej zapisów powinien być opracowany regulamin tego organu. Prezentowana tu analiza regulaminów rad szkół miała na celu określenie m.in. stopnia ich zgodności z obowiązującym stanem prawnym oraz uchwycenie „ducha” w jakim były tworzone. Podczas badań okazało się jednak, że w dokumentach tych pojawia się wiele problematycznych kwestii, których nie przewidziano na etapie wstępnym. Analiza ujawniła, że wymienione w artykule rady szkół realizują ustawowe kompetencje wybiórczo, zaś reguły działania ustalają według własnego wyobrażenia o zasadach demokracji, nie zawsze zgodnie z prawem.

SŁOWA KLUCZOWE: Rada szkoły, demokratyzacja instytucji edukacyjnej, badania rad szkolnych w Polsce.

Wprowadzenie: o radzie szkoły

Rada szkoły lub placówki to społeczny organ, który może zostać powołany w szkole (placówce), na podstawie Ustawy o systemie oświaty z 7 IX 1991 roku (t.j. Dz.U. z 2004, Nr 256, poz. 2572 ze zm.), przez dyrektora szkoły, bądź też w wyniku oddolnej inicjatywy rady rodziców lub samorządu uczniowskiego¹. Warto zaznaczyć, że samorząd uczniowski (nie dotyczy to szkół podstawowych) może samodzielnie wnioskować o utworzenie tego organu od 2003 roku (Dz.U. z 2003 r. Nr 137, poz. 1304). Prawo dotyczące powołania rady szkoły i jej zadań ulegało bowiem od 1991 r. wielokrotnym zmianom. Szerzej na ten temat pisze Bogusław Śliwerski (2013, s. 106–109). Ponieważ ustawodawca wyposażył wyżej wymienioną radę w znacznie większe, w porównaniu z innymi organami społecznymi szkoły, uprawnienia – opiniodawczo-oceniające, kontrolne, ustawodawcze, a nawet interwencyjne, obowiązujące zarówno w szkole jak i wobec podmiotów z nią związanych – jest ona określana mianem najwyższego społecznego organu szkoły (Śliwerski 2013, s. 103–104).

Rada szkoły jest jedynym organem, który stwarza możliwość współdecydowania o szkole wszystkim stronom procesu kształcenia i wychowania dzieci oraz młodzieży w szkolnictwie publicznym. Reprezentuje ona bowiem, w równych proporcjach, trzy społeczności – nauczycieli, rodziców i uczniów. To właśnie dzięki radzie szkoła może się stać pierwszym w życiu dzieci, młodzieży (a niekiedy także nauczycieli) laboratorium demokracji, a więc miejscem współsprawowania rządów dla siebie i przez siebie, zgodnie z maksymą – „Nic o nas bez nas” (Śliwerski 2013, s. 110).

Bogusław Śliwerski podkreśla, że: „Spraw każdego z podmiotów szkolnej edukacji nie załatwi w pojedynkę – nawet przy deklaracjach gotowości i dobrej woli do stałej współpracy – ani rada pedagogiczna, ani samorząd uczniowski, ani też rada rodziców. Może to zagwarantować jedynie ów organ społecznej kontroli, inicjatyw decyzyjnych i normatywno-programowych ofert. Nie inicjując jego powstania w szkole sami pozbawiamy się własnej wolności, autentyczności, sami degradujemy swoją rolę do hierarchicznego podporządkowania się komuś lub czemuś, doświadczamy nieuzasadnionego lęku czy przemocy wbrew przysługującym nam prawom i normom społeczno-moralnym” (Śliwerski 2010, s. 44).

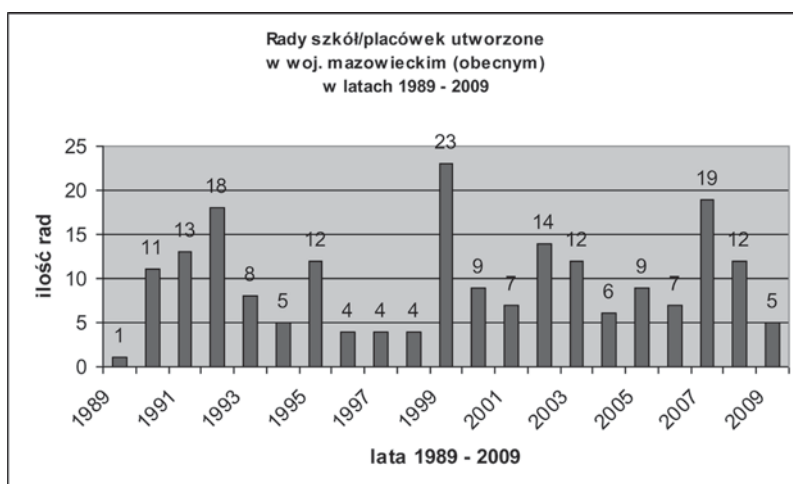
¹ Badania przeprowadzono w formie projektu pt. „Powstawanie i funkcjonowanie rad szkół w szkołach publicznych województwa mazowieckiego” zrealizowanego pod kierownictwem Danuty Urygi w latach 2012–2013 w ramach grantu Akademii Pedagogiki Specjalnej.

Niewiele jednak środowisk szkolnych skorzystało z możliwości uspołecznienia (demokratyzacji) szkoły poprzez tworzenie rad. Organy te powstały zaledwie w kilkunastu procentach placówek edukacyjnych w naszym kraju (Śliwerski 2009, s. 306). Niestety żadna instytucja, włącznie z kuratoriami oświaty, nie diagnozowała procesu uspołecznienia szkół. I jak podkreśla Maria Dudzikowa, w materiale informacyjnym z marca 1997 r. pt. „Demokratyzacja życia szkoły ze szczególnym uwzględnieniem roli rodziców i uczniów”, specjalnie przygotowanym na posiedzenie Komisji Nauki i Edukacji Senatu RP, napisano o tej niewiedzy wprost i bez zażenowania (Dudzikowa 1997, s. 13). O tym jak przebiegał proces uspołecznienia w niektórych częściach kraju dowiadujemy się więc z cząstkowych informacji. I tak w byłym województwie łódzkim – w 1998 roku – liczba szkół, w których działały rady była niewielka; z tego powodu nie można było utworzyć ich wojewódzkiej reprezentacji (Śliwerski 1998, s. 37). Przypomnijmy, że do utworzenia wojewódzkiej rady oświatowej wystarczyło 10% placówek z radami. Odminną sytuację odnotowano w byłym województwie gdańskim, gdzie udział rad szkół w szkołach podstawowych był znaczący – wynosił 25% (Lamparska, Michowska 1996, s. 14–15). Także w województwie opolskim powstało w owym czasie stosunkowo dużo – bo 137 – rad szkół i pierwsza w Polsce Wojewódzka Rada Oświaty (Dudzikowa 1997, s. 14).

Danych na temat rad szkół w byłym województwie kaliskim (w latach 90. ubiegłego stulecia) dostarczają badania Marka Mencła przedstawione w książce pt. *Rada Szkoły*. Autor nadmienia, że najwięcej rad szkół powstało na tym terenie w 1992 roku, w kolejnych latach tworzono ich już mniej. „W 1992 roku powstało ich aż dziesięć (siedem z nich było przedmiotem moich badań). W następnych latach (1993–1994) – powstały już tylko dwie. Od 1995 roku wiadomo mi tylko o powstaniu jednej rady szkoły, w czerwcu 1999 r., gdy kończyłem już badania. Rady szkoły nie powsta(wa)ły też w nowo powołanych gimnazjach, a w szkołach średnich ciągle należą do rzadkości” (Mencel 2009, s. 171–172).

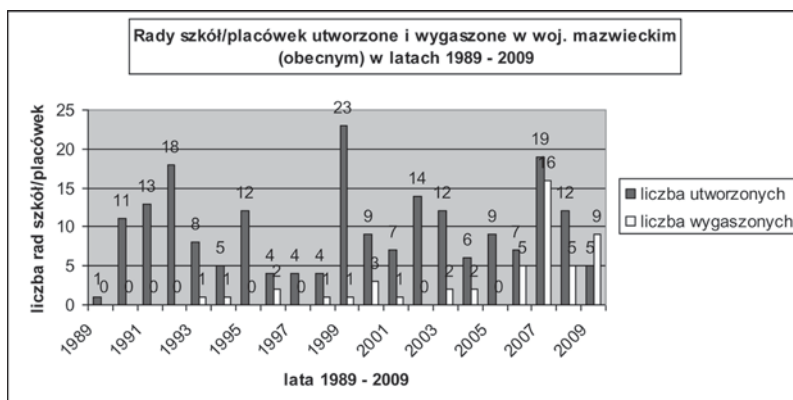
Z kolei informacje o radach szkół i placówek w województwie mazowieckim zgromadziło Mazowieckie Kuratorium Oświaty na potrzeby badań prowadzonych w Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie. Według stanu na koniec 2009 roku funkcjonowały na tym terenie łącznie 154 rady szkół (placówek) w publicznych oraz niepublicznych szkołach i placówkach. W latach 1989–2009 powstały tam ogółem 203 rady szkół i placówek (wykres 1), z czego 49, tj. blisko $\frac{1}{4}$ z nich, wygaszono² (wykres 2).

² Termin „wygaszenie” rady szkoły wydawał się autorce odpowiedni w sytuacji, kiedy ustawodawca nie mówi wprost o możliwości likwidacji tego organu.

Rysunek 1. Rady szkół /placówek utworzone na obszarze woj. mazowieckiego w latach 1989–2009
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych uzyskanych z Mazowieckiego Kuratorium Oświaty.

Wykres 1 ukazuje proces uspołecznienia szkół (placówek) na terenie obecnego województwa mazowieckiego. Relatywnie najwięcej rad szkół i placówek powstało na początku lat 90. ubiegłego wieku, a więc w momencie kiedy pojawiły się prawne możliwości tworzenia takiego organu (ustawa o systemie oświaty z 7 IX 1991 r.). Kolejny wzrost obserwujemy w 1999 roku, tj. w okresie powstania gimnazjów (reformacja ustroju szkolnego), i następny w 2007 roku – po wprowadzeniu ustawowego obowiązku tworzenia rad rodziców.

Rysunek 2. Rady szkół (placówek) utworzone i wygaszone na obszarze woj. mazowieckiego w latach 1989–2009
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych uzyskanych z Mazowieckiego Kuratorium Oświaty.

Wykres 2 ilustruje jednocześnie proces tworzenia i wygaszania rad szkół na obszarze obecnego województwa mazowieckiego w analizowanym okresie (1989–2009). Co ważne – wszystkie przypadki wygaszenia/likwidacji dotyczyły placówek publicznych. Przy czym najwięcej – bo ogółem 30 – rad szkół zostało wygaszonych w 2007 roku i w dwóch kolejnych latach, a więc po wprowadzeniu ustawowego obowiązku powoływania w szkołach rad rodziców. Może to potwierdzać tezę o niekorzystnym wpływie tego zapisu na proces tworzenia rad szkół. Jednakże fakt, że w tym okresie odnotowujemy w województwie mazowieckim także liczne przypadki tworzenia rad szkół (ogółem 36), może świadczyć o pewnym zamieszaniu, jakie spowodowały w szkołach wprowadzone zmiany. Chociaż nie da się wykluczyć także innych przyczyn tego zjawiska, które należałoby zbadać.

W wielu przypadkach rady szkół dość szybko okazały się ciałem niewygodnym lub niepotrzebnym (Zahorska 2002, s. 193). Były więc „...rozwiązywane (choć ustawa nie przewiduje takiej możliwości), były «zawieszane» (choć formalnie istnieją «oczekując» na reaktywowanie), przestały funkcjonować (pozostają fasadą)...” – jak pisał Marek Mencel (2002, s. 60), który podkreśla – „...z dziewięciu rad szkół, które badałem, do 2007 r. przetrwały tylko trzy” (Mencel 2009, s. 174). Tak na marginesie, w kwestii możliwości rozwiązania rady szkoły opinie są podzielone: zdaniem Bogusława Śliwerskiego (2006, s. 25) raz powołanej rady szkoły (placówki) nie wolno rozwiązać; według Antoniego Jeżowskiego (2010, s. 16) powołana w ustawowym trybie rada szkoły może zostać rozwiązana w podobny sposób.

Choć od ponad dwudziestu lat można zgodnie z prawem powoływać rady szkół, organy te mają marginalne znaczenie, budzą opór i niechęć, nikomu też nie zależy, by włączyły się aktywnie w działania na rzecz szkoły. „Zapytani o radę szkoły rodzice, uczniowie, a nawet nauczyciele ze zdumieniem odkrywają, że «coś takiego» może istnieć, często też myślą radę szkoły z radą rodziców” (Mencel 2011, s. 62). Z badań przeprowadzonych w 2006 roku przez Instytut Pentor (Marek 2007) na temat czynników wpływających na jakość kształcenia wynika, że jedynie w siedmiu na osiemdziesiąt osiem badanych placówek istniały rady szkół, a zakres ich działalności potrafiło określić tylko pięciu dyrektorów (Marek 2010, s. 12). Świadczy to o fasadowym charakterze niektórych rad. Dyrektorzy przyzwyczaili się bowiem do funkcjonowania w sposób tradycyjny, czyli do współpracy z organem nadzoru pedagogicznego i organem prowadzącym (Marek 2007, s. 9). Podsumowując, możemy za Jerzym Markiem powiedzieć, że „obserwacje badacza na temat działania rad szkoły są generalnie niewesołe” (tamże, s. 9).

Prezentowane w tym artykule badania mają na celu określenie m.in. stopnia zgodności regulaminów rad szkół z obowiązującym stanem prawnym oraz uchwycenie „ducha” w jakim były tworzone. Zobaczymy zatem, jakie reguły działania wyznaczyły sobie badane rady – na podstawie art. 49 ustawy rada szkoły uchwała bowiem regulamin swojej działalności (Dz.U. z 2004, Nr 256, poz. 2572 ze zm.).

O badaniach

Opis reguł działania rad szkół został powiązany w badaniach z analizą dokumentów: statutów szkół, regulaminów rad szkół i protokołów posiedzeń rad. Z uwagi na to, iż obszar badawczy jest mało zdiagnozowany, od początku założono, że badania mają w dużej mierze charakter rozpoznawczy. Z tego powodu ograniczono ich pole do stosunkowo niewielkiej liczby (5) szkół. W przyszłości podobne badania należałoby przeprowadzić na większej próbie badawczej. Analizie poddano pięć zestawów dokumentów dotyczących poszczególnych szkół. Wśród losowo wytypowanych placówek w województwie mazowieckim znalazły się: dwie szkoły podstawowe – jedna ulokowana w centrum Warszawy (P1), druga w położonym na zachód od stolicy mieście powiatowym (P2), gimnazjum z terenu Pragi Północ (G), warszawskie liceum ogólnokształcące z rejonu Woli (L) oraz zespół szkół ponadgimnazjalnych (liceum ogólnokształcące, liceum profilowane i technikum) ulokowany w jednym z powiatowych miast północnego Mazowsza (LLpT). Niestety we wszystkich szkołach badaczom odmówiono udostępnienia protokołów z posiedzeń rady szkoły, przez co opis funkcjonowania badanych organów jest niekompletny. Nie wiemy, dlaczego tak się stało (członkowie rad nie byli proszeni o uzasadnienie odmowy), być może praca rad szkół ujęta w formalny opis protokołów jest traktowana jako obszar informacji poufnych, których ujawnienie osobom postronnym wydaje się zbyt ryzykowne. Ta postawa „obronna” świadczy w najlepszym razie o wątpliwościach czy działania rady spotkają się z życzliwością i rzetelną oceną osób spoza jej ścisłego kręgu. Niestety może też sygnalizować, że przedstawiciele rady czują, iż coś im zagraża ze strony członków społeczności szkolnej lub osób postronnych i obawiają się, że informacje na temat ich pracy mogą zostać wykorzystane przeciwko nim. Kontynuowanie badań na ten temat będzie z pewnością wymagało przemyślenia kwestii w jaki sposób pokonać barierę, która pojawiła się między badaczami a respondentami.

Analizę dokumentów pod kątem opisu reguł działania rad szkół uzupełniono dodatkowym pytaniem („Czy Rada posiada swój regulamin działania? Jeśli tak, to czego on dotyczy?”). W ten sposób można było sprawdzić czy

reguły te są sformułowane poprawnie (tzn. zgodnie z zapisem ustawowym), w jaki sposób ukierunkowują działalność rad, a także – czy są znane respondentom i jaką wagę oni do nich przywiązują.

O regułach działania rad szkół

Wszystkie z pięciu badanych szkół to placówki, w których rady szkół istnieją od wielu lat, w czterech przypadkach od daty wejścia w życie Ustawy o systemie oświaty z 1991 roku. Przypomnijmy, że zapis ustawy („W szkołach i placówkach mogą działać rady szkół i placówek” art. 50 ust. 1)³ umożliwia tworzenie rad szkół, nie czyniąc z tego obowiązku. W badanych szkołach zostały one jednak powołane do istnienia i funkcjonują obok takich organów jak: dyrektor szkoły, rada pedagogiczna, samorząd uczniowski i rada rodziców. W jednej z placówek (L) rada szkoły zastępuje nawet, wbrew zapisom prawnym, radę rodziców, która od 2007 roku jest organem obligatoryjnym (Dz.U. 2007, Nr 80 poz. 542), a w innej (LLpT) pełni swoją funkcję dla całego zespołu szkół.

Regulamin rady szkoły

Wszystkie opisywane rady posiadają regulaminy: w szkole podstawowej P1 stanowi on załącznik do statutu, zaś w czterech pozostałych placówkach – jest odrębnym dokumentem. To regulamin określa tak istotne kwestie jak kompetencje rady szkoły, jej skład, tryb wyboru jej członków oraz przewodniczącego, czas trwania kadencji, tryb zwoływania i prowadzenia posiedzeń, tryb i formę podejmowania decyzji oraz zasady dokumentowania spotkań. Omówienie ich zostanie poprzedzone przedstawieniem aktualnie obowiązującego w tym zakresie prawa.

Kompetencje rady szkoły

Ustawa o systemie oświaty (art. 50, ust. 2, p. 1–5) wymienia najważniejsze, zdaniem ustawodawcy, kompetencje rady szkoły. Rada szkoły lub placówki uczestniczy w rozwiązywaniu spraw wewnętrznych szkoły (placówki), a także: 1) uchwała statut szkoły (placówki); 2) opiniuje projekt planu finansowego szkoły (placówki); 3) może występować do organu sprawującego nadzór pedagogiczny nad szkołą (placówką) z wnioskami o zbadanie i dokonanie

³ Ten i pozostałe zapisy prawa dotyczące rady szkoły cytowane w tekście pochodzą z Ustawy z 7 września 1991 r. o systemie oświaty (tekst jedn. Dz.U. z 2004, Nr 256, poz. 2572 ze zm.).

oceny działalności szkoły (placówki) oraz jej dyrektora lub innego nauczyciela tam zatrudnionego (wnioski te mają dla organu charakter wiążący); 4) opiniuje plan pracy szkoły (placówki), projekty innowacji i eksperymentów pedagogicznych oraz inne istotne sprawy; 5) ocenia (z własnej inicjatywy) sytuację oraz stan szkoły (placówki) i występuje z wnioskami do dyrektora, rady pedagogicznej, organu prowadzącego oraz do wojewódzkiej rady oświatowej, w szczególności w sprawach organizacji zajęć rozwijających zainteresowania i uzdolnienia oraz zajęć dydaktyczno-wyrównawczych i specjalistycznych organizowanych dla uczniów wymagających szczególnego wsparcia w rozwoju lub pomocy psychologiczno-pedagogicznej.

W regulaminach wszystkich badanych rad szkół są wymienione ich uprawnienia. Jednak tylko w dwóch – w regulaminie szkoły podstawowej P1 i liceum ogólnokształcącego L, wymieniono całość kompetencji rady z art. 50 ustawy (w regulaminie rady szkoły podstawowej P1 podzielono je na stanowiące, wnioskodawcze oraz opiniodawcze, zaliczając do tych ostatnich także uprawnienie o charakterze kontrolnym – dokonywanie oceny stanu szkoły). W dokumentach szkoły podstawowej P2 nie uwzględniono takich uprawnień jak: możliwość formułowania (z własnej inicjatywy) oceny sytuacji i stanu szkoły oraz wnioskowania do organu sprawującego nadzór pedagogiczny o dokonanie oceny działalności szkoły, jej dyrektora lub innego zatrudnionego tam nauczyciela. W regulaminie rady gimnazjum G – pomimo zapisu, że rada uczestniczy w rozwiązywaniu wewnętrznych spraw szkoły, nie wyszczególniono prawa do wnioskowania o dokonanie oceny działalności szkoły, dyrektora i nauczycieli. Z kolei w dokumentach zespołu szkół ponadgimnazjalnych LLpT nie znajdziemy uprawnień rady dotyczących uchwalania statutu szkoły oraz formułowania oceny jej stanu. Brak istotnych uprawnień rady szkoły, w uchwalanych przez ten organ regulaminach może świadczyć o małej znajomości prawa oświatowego wśród członków rad lub staraniach nauczycieli i dyrektorów, by ograniczyć kompetencje rady dotyczące oceny ich pracy.

Zgodnie z ustawą o systemie oświaty rada szkoły lub placówki posiada ponadto pewną kompetencję fakultatywną – może gromadzić fundusze w celu wspierania działalności statutowej szkoły (placówki) (art. 50, ust. 3). Wszystkie regulaminy opisywanych rad zawierają tę kompetencję, co oznacza, że w działalności rad szkół pełni ona bardzo istotną rolę. Wyjaśnijmy, jakie dotyczą jej regulacje ustawowe. Ustawa w sposób bardzo ogólny określa sposoby gromadzenia funduszy – są nimi dobrowolne składki pochodzące od rodziców oraz „inne źródła” (wpływy z ubocznej działalności szkoły, między innymi z organizacji imprez szkolnych, sprzedaży żywności uczniom itp.) (Pilch 2012, s. 582). Fundusze rady szkoły mogą być przeznaczone tylko na jeden cel: wspieranie

działalności statutowej szkoły. W tym miejscu warto podkreślić, że rada szkoły, nie będąc jednostką organizacyjną, nie ma prawa prowadzić samodzielnie jakiegokolwiek działalności, może to robić tylko w imieniu i na rachunek szkoły (Pilch 2012, s. 582–583). W związku z tym cele finansowane z funduszy rady powinny zostać określone przez dyrektora szkoły jako kierownika jednostki sektora finansów publicznych na wniosek i w porozumieniu z przewodniczącym rady szkoły jako organem gromadzącym środki finansowe, a następnie wymienione w rocznym planie finansowym. Regulamin rady powinien natomiast określać ogólne kierunki wydatkowania środków, zasady uchwalania przez radę szkoły projektu rocznego planu finansowego oraz zasady kontroli prawidłowości wydatkowania środków (Pilch 2012, s. 582).

Przyjrzyjmy się, jak powyższe kwestie zostały ujęte w regulaminach opisywanych szkół. W dokumentach trzech placówek (P1, G, LLpT) umieszczono pochodzący z ustawy zapis, że rada szkoły może gromadzić fundusze z dobrowolnych składek oraz innych źródeł w celu wspierania działalności statutowej szkoły. Natomiast w pozostałych dwóch regulaminach (P2, L) aktywność finansowa rady opisana jest w nieco inny sposób. Rada szkoły podstawowej P2 prowadzi „działalność finansowo-gospodarczą”, a jej fundusze pochodzą z następujących źródeł: 1) składek rodziców, 2) *własnej działalności* [podkreślenie – E.G.], 3) dotacji i darowizn instytucji lub osób prywatnych. Zarówno zapis mówiący o tym, że rada prowadzi „działalność finansowo-gospodarczą”, jak i wskazanie jej „własnej działalności” jako źródła gromadzenia funduszy, są niezgodne z obowiązującym stanem prawnym (art. 50, ust. 3).

W regulaminie rady liceum ogólnokształcącego można natomiast znaleźć kuriozalny zapis dotyczący pozyskiwania funduszy ze składek rodziców. Początkowo mowa jest o dobrowolności: „Wysokość *dobrowolnej* [to i kolejne podkreślenia w akapicie – E.G.] składki wnoszonej przez rodziców na Fundusz Rady Szkoły określa Rada Szkoły każdorazowo przed rozpoczęciem nowego roku szkolnego. Ustalona wysokość składki podlega indywidualnemu zadeklarowaniu przez każdego z rodziców.” W dalszej części tekstu sprawa się jednak komplikuje: „Jeżeli do szkoły uczęszcza więcej dzieci tych samych rodziców, rada szkoły *może wyrazić zgodę* na wnoszenie składki tylko na jedno dziecko lub obniżenie składki wnoszonej na wszystkie dzieci danych rodziców. Rada Szkoły może też całkowicie *zwolnić od wnoszenia składki* tych rodziców, których sytuacja materialna jest bardzo trudna. Obniżka składki lub zwolnienie z jej wnoszenia wymagają indywidualnego rozpatrzenia. Wnioski w tej sprawie składają zainteresowani rodzice za pośrednictwem wychowawcy klasy.” Cytowany fragment regulaminu jest wewnętrznie sprzeczny, a ponadto opisuje niedopuszczalny proceder wymuszania przez radę składek na rzecz szkoły.

Skład rady szkoły i tryb wyboru jej członków

Kwestie te określa ustawa o systemie oświaty (art. 51, ust. 1 i 2). W świetle jej zapisów rada powinna liczyć co najmniej sześć osób i składać się w równej liczbie z przedstawicieli nauczycieli, rodziców i uczniów, przy czym w szkołach podstawowych do rady nie wchodzi uczniowie, a w gimnazjach ich udział nie jest obowiązkowy (art. 51, ust. 1a i 1b). W przypadku, gdy w skład rady nie wchodzi uczniowie, pula miejsc powinna zostać podzielona równo pomiędzy pozostałe reprezentowane grupy, tj. nauczycieli i rodziców (Pilch 2012, s. 584). Reprezentanci każdej z nich powinni być wybierani przez wszystkich jej członków, czyli, odpowiednio, przez nauczycieli zatrudnionych w szkole, rodziców uczniów oraz samych uczniów (art. 51, ust. 1). Taki wybór może być dokonany jedynie przez głosowanie w poszczególnych grupach. Wykluczone jest zatem wyznaczanie członków rady przez inne organy np. reprezentantów nauczycieli przez dyrektora szkoły (placówki) lub radę pedagogiczną, zaś reprezentantów rodziców przez radę rodziców (Pilch 2012, s. 585). Ustawa dopuszcza, aby w skład rady, obok reprezentantów nauczycieli, rodziców i uczniów, weszli także przedstawiciele pracowników szkoły (placówki) niebędący nauczycielami (art. 51, ust. 3). Członkiem rady szkoły (placówki) nie może być jednak jej dyrektor, który, zgodnie z art. 51, ust. 6 ustawy, bierze udział w posiedzeniach jedynie jako „głos doradczy”. Oznacza to prawo uczestnictwa w dyskusji, bez możliwości udziału w podejmowaniu rozstrzygnięć (Pilch 2012, s. 588).

W poszczególnych szkołach istnieją znaczne różnice, jeśli chodzi o ustalenie składu rady i tryb wyboru jej członków. We wszystkich badanych szkołach, poza jedną (G), liczba członków rady jest określona. Wynosi – w zależności od placówki – od ośmiu do osiemnastu osób, przy jednoczesnym zachowaniu w składzie rady takiej samej liczby przedstawicieli poszczególnych grup. Badane rady szkoły składają się więc odpowiednio z: ośmiu członków, w tym czworga rodziców i czworga nauczycieli (P1); dwunastu członków, w tym sześciorga przedstawicieli rodziców i sześciorga nauczycieli (P2); osiemnastu członków, w tym „po sześć osób wybranych zgodnie ze statutem szkoły spośród rodziców, nauczycieli i uczniów (L); piętnastu członków, w tym pięciu przedstawicieli rady pedagogicznej, pięciu przedstawicieli rady rodziców i pięciu przedstawicieli samorządu szkolnego (LLpT). Natomiast w statucie gimnazjum (G5) istnieje tylko ogólny zapis dotyczący składu rady: „Rada Szkoły składa się w równych liczbach z przedstawicieli nauczycieli, rodziców i uczniów”. W składach obu rad szkół podstawowych, zgodnie z wolą ustawodawcy, nie ma przedstawicieli uczniów. Uczniowie wchodzi natomiast do rady gimnazjum, pomimo że ich udział w niej jest według ustawy fakultatyw-

ny. Ponadto w dokumentach liceum ogólnokształcącego znajduje się zastrzeżenie, że członkiem rady nie może być dyrektor i wicedyrektor szkoły; ma jednak prawo nim zostać inny pracownik placówki wybrany w głosowaniu przez radę pedagogiczną.

Tryb wyboru członków do poszczególnych rad szkół określono w ich regulaminach. W szkole podstawowej P1 przedstawiciele rodziców są wybierani przez ogół rodziców, zaś reprezentanci nauczycieli przez radę pedagogiczną. Z kolei ze statutu dowiadujemy się, że „...bierne prawo wyborcze [prawo do kandydowania – E.G.] przysługuje nauczycielom zatrudnionym na czas nieokreślony w pełnym wymiarze czasu pracy oraz [...] rodzicom uczniów klas I–VI”. Zastosowane tu rozwiązanie – tzn. wybór reprezentantów nauczycieli do rady przez inny organ – jest sprzeczne z prawem. Ponadto pozbawienie biernego prawa wyborczego nauczycieli zatrudnionych na czas określony (np. nauczycieli stażystów zatrudnionych na okres odbycia stażu) i w niepełnym wymiarze czasu pracy także odbiega od ustawowych zapisów oraz kwestionuje demokratyczny charakter wyborów do rady.

W szkole podstawowej P2 przedstawiciele rodziców wybierani są do rady szkoły (oraz do komisji rewizyjnej powołanej w tej radzie) „w tajnym głosowaniu podczas walnego zebrania członków rad klasowych, zaś przedstawiciele rady pedagogicznej wybiera się w głosowaniu bezpośrednim” [tzn. głosy oddawane są bezpośrednio na kandydatów – E.G.]. W szkole P2, podobnie jak w P1, wprowadzono więc niezgodne z ustawą uregulowanie. Zgodnie z prawem reprezentanci nauczycieli powinni być wybierani przez ogół nauczycieli, zaś przedstawiciele rodziców przez ogół rodziców uczniów tej szkoły.

Tryb wyboru przedstawicieli poszczególnych grup do rady gimnazjum nie został określony w żadnym z oficjalnych dokumentów: regulamin rady odsyła w tej sprawie do statutu, gdzie w rozdziale „Organy szkoły” znajduje się tylko ogólne stwierdzenie dotyczące składu takiej rady. Brak zasad wyborczych pozostawia więc dużą swobodę działania, która w każdym momencie może zostać wykorzystana np. przez autokratycznego dyrektora.

Wybór przedstawicieli poszczególnych grup do rady liceum ogólnokształcącego statut określa w następujący sposób: „Nauczycieli wybiera w tajnym głosowaniu Rada Pedagogiczna w obecności co najmniej 2/3 członków. Rodziców wybiera *walne zebranie przedstawicieli rodziców* [podkreślenie – EG] spośród kandydatów zgłoszonych przez Klasowe Rady Rodziców w tajnym głosowaniu w obecności co najmniej 2/3 przedstawicieli rodziców. [...] Uczniów – członków Rady Szkoły, wybierają uczniowie klas I–III w tajnym głosowaniu”. Wprowadzone w kolejnej już badanej radzie uregulowanie polegające na wskazaniu reprezentantów nauczycieli do rady szkoły przez radę pe-

dagogiczną, odbiega od ustawowych zapisów. Także niezgodny z prawem jest wybór do rady przedstawicieli rodziców: dokonuje go bliżej nieokreślony podmiot – „walne zebranie przedstawicieli rodziców” – spośród wcześniej wyselekcjonowanych kandydatów.

W dokumentach (statut szkoły, regulamin rady szkoły) zespołu szkół ponadgimnazjalnych określono wyłącznie ogólne zasady dotyczące wyboru reprezentantów poszczególnych grup: „W skład Rady Szkoły wchodzi w równej liczbie: 1) pięciu przedstawicieli Rady Pedagogicznej – wybranych przez ogół nauczycieli; 2) pięciu przedstawicieli Rady Rodziców – wybranych przez ogół rodziców uczniów; 3) pięciu przedstawicieli Samorządu Szkolnego – wybranych przez ogół uczniów.” Przyjęte rozwiązanie polegające na wyznaczeniu do rady przedstawicieli nauczycieli, uczniów i rodziców przez inne organy jest niezgodne z obowiązującym stanem prawnym i podobnie jak w przypadku gimnazjum daje dyrektorowi nadmierną swobodę w kierowaniu tym organem.

Tryb wyboru przewodniczącego rady szkoły

W ustawie o systemie oświaty znajduje się zapis mówiący o tym, że przewodniczącego wybiera rada szkoły (art. 51, ust. 5), w związku z tym tryb jego wyboru powinien zostać określony w regulaminie.

Jak zapisano w większości (3) regulaminów badanych placówek (P1, P2, L) wybór przewodniczącego rady szkoły odbywa się na jej pierwszym posiedzeniu. Przy czym w przypadku rady szkoły podstawowej P2, obok przewodniczącego (który jest reprezentantem rodziców), wybierany jest także jego zastępca (reprezentant nauczycieli) oraz skarbnik. Poza tym w regulaminach dwóch rad szkół (G, L) istnieje zapis mówiący o tym, że kandydatów na przewodniczącego mogą zgłaszać tylko członkowie rady. W dokumentach wszystkich badanych szkół, z wyjątkiem P1, wybór przewodniczącego dokonywany jest przez głosowanie: tajne bądź jawne (P2); jawne zwykłą większością głosów, w obecności co najmniej 2/3 członków rady (G); jawne (L); tajne zwykłą większością głosów, w obecności co najmniej ośmiu członków rady [rada szkoły liczy 15 osób – przypomnienie EG]. Natomiast odwołanie z funkcji przewodniczącego ma – jak to zapisano w regulaminach trzech rad szkół (G, L, LLpT) – przebiegać w sposób następujący: przez głosowanie jawne zwykłą większością głosów, w obecności co najmniej 2/3 członków rady (G, L); przez głosowanie tajne zwykłą większością głosów, w obecności co najmniej ośmiu członków rady (rada szkoły LLpT liczy 15 osób). Ponadto w regulaminach dwóch szkół (LLpT, G) pojawiła się kwestia czasu trwania kadencji przewodniczącego; w radzie zespołu szkół wynosi ona 3 lata, natomiast w radzie gimnazjum 2 lata, czyli krócej niż kadencja rady szkoły.

Czas trwania kadencji rady szkoły

Zgodnie z ustawą kadencja rady szkoły (placówki) trwa 3 lata, przy czym według statutu szkoły (placówki) można co roku zmienić jedną trzecią składu rady (art. 51, ust. 4). W dokumentach wszystkich badanych szkół, z wyjątkiem zespołu szkół ponadgimnazjalnych, kadencja rady szkoły została określona na trzy lata. W dwóch radach szkół (G i L) regulaminy dopuszczają możliwość tzw. kadencji rotacyjnej, która polega na cyklicznej, corocznej wymianie jednej trzeciej składu rady. Natomiast w przypadku zespołu szkół ponadgimnazjalnych w żadnym z oficjalnych dokumentów szkolnych nie został określony czas trwania kadencji rady szkoły, co jest niezgodne z prawem.

Tryb zwoływania i prowadzenie posiedzeń rady szkoły

Kwestie te powinien określać regulamin. W regulaminach wszystkich (5) badanych rad szkół istnieje zapis, że pracami rady kieruje przewodniczący, który zwołuje i prowadzi jej posiedzenia. Posiedzenia te odbywają się w poszczególnych szkołach z różną częstotliwością: stosownie do potrzeb, nie rzadziej jednak niż raz na semestr (P1); co 2 miesiące, lub częściej z uzasadnionych przyczyn na wniosek uczniów, nauczycieli lub rodziców (P2); nie rzadziej niż raz na dwa miesiące, w razie istotnej potrzeby i na wniosek jednego z organów szkoły przewodniczący rady zwołuje posiedzenie nadzwyczajne w innym terminie (L); w miarę potrzeb realizacji poszczególnych punktów regulaminu, nie rzadziej jednak niż 2 razy w ciągu roku szkolnego (LLpT). W przypadku gimnazjum nie określono częstotliwości z jaką odbywają się posiedzenia rady szkoły.

Zgodnie z art. 51, ust. 6 ustawy dyrektor szkoły może brać udział jako „głos doradczy” w posiedzeniach rady szkoły (placówki). Oznacza to, że nie potrzebuje na nie zaproszenia ze strony rady lub jej przewodniczącego (Pilch 2012, s. 588). Ponadto do udziału w posiedzeniach przewodniczący może, za zgodą lub na wniosek rady, zapraszać inne osoby z „głosem doradczym” (art. 51, ust. 7). Cytowane przepisy ustawy znajdują się w regulaminach trzech badanych szkół (G, L, LLpT), natomiast w dokumentach pozostałych placówek (P1, P2) przyjęto inne rozwiązania dotyczące uczestnictwa osób z głosem doradczym w posiedzeniach rady.

W statucie szkoły podstawowej P1 zapisano, że w posiedzeniach rady szkoły *bierze udział* [wyróżnienie to i następane w akapicie – E.G.] jako „głos doradczy” dyrektor szkoły. Z kolei w regulaminie czytamy, że w zebraniach rady *biorą udział* w charakterze doradców dyrektor szkoły, pedagog szkolny, kierownik świetlicy. Jak widać, w dokumentach występuje w tej kwestii roz-

bieżność. Istotniejsze jest jednak to, że rozwiązanie zakładające obowiązkowy udział w posiedzeniach rady takich osób jest sprzeczne z ustawą. W podobny, niezgodny z prawem sposób uregulowano tę kwestię w regulaminie rady szkoły podstawowej P2: dyrektor lub jego przedstawiciel *uczestniczy* [obowiązkowo – E.G.] w posiedzeniu rady. Ponadto, wbrew ustawie, prawo do zapraszania na posiedzenia rady osób z „głosem doradczym” mają, obok przewodniczącego, także inni członkowie prezydium (taki podział kompetencji wynika prawdopodobnie z faktu, że w radzie tej obok przewodniczącego, wybrano też innych funkcyjnych – zastępcę przewodniczącego i skarbnika).

Tryb i forma podejmowania decyzji przez radę szkoły

Ustawa nie reguluje tych kwestii. Przyjrzyjmy się zatem jakie rozwiązania przyjęto w regulaminach badanych rad szkół. Okazuje się że wszystkie, z wyjątkiem szkoły podstawowej P2, podejmują decyzje w formie uchwał, w następującym trybie: zwykłą większością głosów w obecności co najmniej 1/2 członków rady (P1); zwykłą większością głosów w obecności co najmniej 2/3 członków rady (decyzje w sprawach osobowych, dotyczących dyrektora szkoły i innych nauczycieli zapadają w głosowaniu tajnym, w sprawach problemowych – w głosowaniu jawnym) (G); w głosowaniu jawnym lub tajnym (na wniosek członka rady), natomiast w sprawach personalnych przewodniczący, po uprzednim wysłuchaniu wyjaśnień zainteresowanego, zarządza głosowanie tajne (do przyjęcia tej uchwały wymagana jest zgoda bezwzględnej większości osób obecnych na posiedzeniu) (L); zwykłą większością głosów w obecności co najmniej 8 członków [rada tej szkoły liczy 15 osób – EG], uchwały w sprawach osobowych zapadają w głosowaniu tajnym, natomiast w sprawach problemowych – w głosowaniu jawnym (LLpT). Rada szkoły podstawowej P2 podejmuje swoje decyzje zwykłą większością głosów w głosowaniu jawnym, w obecności co najmniej połowy członków każdej grupy. Ponadto rada szkoły podstawowej P1, zgodnie z regulaminem, może podejmować uchwały bez zwołania zebrania: w drodze obiegowej, większością 4/5 głosów. Regulamin nie określa jednak w jakich przypadkach ma się to odbywać. Należy zwrócić uwagę, że ten sposób podejmowania decyzji uniemożliwia przeprowadzenie otwartej dyskusji czy negocjacji i w związku z tym nie ma on charakteru demokratycznego.

W regulaminie rady gimnazjum znajduje się zapis dotyczący uczestnictwa reprezentantów uczniów w rozpatrywaniu spraw przez radę: „W wyjątkowych przypadkach przewodniczący rady decyduje, jakie sprawy są rozpatrywane przez radę bez udziału przedstawicieli uczniów. W takich sytuacjach ustalone *quorum* obecności na zebraniu zostaje pomniejszone o liczbę uczniów

– członków rady”. Przyjęte rozwiązanie odbiega od ustawowego zapisu (art. 51, ust. 5a), głoszącego, że w regulaminie rady szkoły mogą być określone rodzaje spraw, w których rozpatrywaniu nie biorą udziału uczniowie.

Z kolei w regulaminie rady zespołu szkół (LLpT) znajduje się zapis dotyczący samorozwiązania się tego organu: „Rada może się rozwiązać podczas ogólnego zebrania, zwykłą większością głosów, przy obecności co najmniej ośmiu jej członków”. Ustawa nie przewiduje jednak możliwości samorozwiązania się rady, co oznacza, że cytowany zapis jest niezgodny z prawem.

Zasady dokumentowania posiedzeń rady szkoły

Zgodnie z art. 51, ust. 5 ustawy zebrania rady szkoły powinny być protokołowane i zapis na ten temat znajduje się w regulaminach wszystkich badanych rad. W dwóch przypadkach rada wybiera ze swojego grona protokolanta (G, LLpT), w dwóch – wskazuje go spośród członków przewodniczący (P1, L), w jednym zaś przypadku (P2) za prowadzenie dokumentacji odpowiada sekretarz rady. Za zgodność protokołu z faktycznym przebiegiem posiedzeń odpowiada przewodniczący (P1) lub protokolant (G, LLpT), zaś w dwóch przypadkach (P2, L) osoby odpowiedzialnej nie wskazano. W jednym przypadku (P2) w regulaminie rady szkoły znajduje się zapis dotyczący prawa wglądu do protokołów rady: posiadają je rodzice, członkowie rady pedagogicznej i władze szkoły. Zapis ten ogranicza dostęp do informacji o szkole uczniom, co jest sprzeczne z istotą społecznienia (demokratyzacji) szkoły. Przypomnijmy, że to właśnie rada szkoły ma stać „na straży” m.in. dostępności do dwukierunkowego obiegu informacji (nie tylko od centrum władzy do jego „periferii”, ale i na odwrót) (Śliwerski 2002, s. 32).

Znajomość regulaminu rady szkoły przez respondentów

Na podstawie wypowiedzi respondentów⁴ można wnioskować, że regulamin rady szkoły nie jest dokumentem dobrze znanym – zaledwie trzy osoby przedstawiły szerzej jego zawartość bez cytowania treści z egzemplarza przygotowanego na okoliczność wywiadu. Pozostałe wypowiedzi na ten temat były bardzo ogólne, a znacząca część respondentów (7 osób) przyznała, że nie tylko nie zna treści regulaminu, lecz nawet nie wie o jego istnieniu. Brak zna-

⁴ W wymienionych 5 szkołach przeprowadzono 23 wywiady z osobami w założeniu lepiej niż przeciętnie poinformowanymi o sprawach szkoły tj. z: dyrektorami szkół, rodzicami działającymi w radach szkół lub radach rodziców, uczniami działającymi w radach szkół lub w organach samorządu uczniowskiego, nauczycielami działającymi w radach szkół lub pełniącymi funkcję opiekuna samorządu uczniowskiego.

jomości regulaminu może świadczyć o nieformalnym sposobie działania rady i o tym, że jej członkowie postrzegają ten dokument jako konieczny, narzucony odgórnie wymóg prawny, który nie tylko nie ma większego znaczenia dla ich codziennej pracy, lecz niekiedy ją utrudnia. Ustalenia regulaminowe z pewnością często zmieniane są pod naciskiem okoliczności, np. w badanym liceum przewodniczący rady bywał zastępowany w trakcie spotkań przez swoją żonę nie będącą jej członkiem. Postępowanie to, choć niezgodne z regulaminem, zdaniem respondenta spotykało się z akceptacją pozostałych członków rady i nie zaburzało jej działania, co mogłoby się zdarzyć, gdyby spotkanie w ogóle się nie odbyło. Innym przykładem nieformalnych zasad niezapisanych w regulaminie jest fakt regularnego wyboru do rady kierownika administracyjnego szkoły. I w tym przypadku efektywność pracy liczy się bardziej niż litera prawa. Trzecim przykładem odstępstwa od regulaminu jest nierównowaga w składzie rady badanego liceum – w nowym roku szkolnym do grupy uczniów nie dołączyli reprezentanci klas pierwszych.

Podsumowanie i wnioski

Analiza regulaminów rad szkół miała na celu określenie m.in. stopnia ich zgodności z obowiązującym stanem prawnym oraz uchwycenie „ducha” w jakim były tworzone. Podczas badań okazało się jednak, że w dokumentach tych pojawia się wiele problematycznych kwestii, których nie przewidziano na etapie wstępnym. Analiza ujawniła, że wymienione w artykule rady realizują ustawowe kompetencje wybiórczo, zaś reguły działania ustalają według własnego wyobrażenia o zasadach demokracji, nie zawsze zgodnie z prawem.

Zasady tworzenia i funkcjonowania rady szkoły określa ustawa o systemie oświaty, w związku z tym regulamin powinien być opracowywany zgodnie z jego przepisami. Tymczasem w regulaminach większości (3) badanych rad szkół nie zamieszczono ustawowych uprawnień rady. Pomijano tak ważne kompetencje jak: prawo do wnioskowania do organu sprawującego nadzór pedagogiczny o dokonanie oceny nauczycieli i dyrektorów (P2, G) oraz ocenianie z własnej inicjatywy stanu szkoły (P2, LLpT). W jednym z regulaminów (LLpT) nie wymieniono także uprawnienia do uchwalania przez radę statutu. Nietrudno dostrzec, że są to uprawnienia o szczególnym znaczeniu, zwłaszcza jedno z nich ma charakter kontrolny, a rada szkoły, która jest ich pozbawiona ma słabszą pozycję w stosunku do dyrektora i rady pedagogicznej. Trzeba podkreślić, że w placówce, w której rada szkoły nie może opiniować i kontrolować władztwa pedagogicznego, nie ma demokracji (Śliwerski 1996, s. 21).

W żadnym z badanych regulaminów nie określono zgodnie z ustawą trybu wyborów członków do rady szkoły. Wprowadzone w tym zakresie rozwiązania w trzech badanych radach (P1, P2, L) odbiegają od narzucanego przez ustawę demokratycznego modelu wyborów – reprezentanci poszczególnych grup powinni być wybierani odpowiednio przez wszystkich członków danej grupy: nauczycieli zatrudnionych w szkole, rodziców uczniów oraz samych uczniów. W przypadku pozostałych dwóch szkół (G, LLpT) w ogóle nie określono zasad wyborczych, co daje pole do nadmiernej swobody przede wszystkim dyrektorowi.

Natomiast zapisane w regulaminach wymogi odnośnie składu rady są zgodne z ustawą – we wszystkich pięciu opisywanych radach przedstawiciele poszczególnych grup mają równy udział. Pozytywnie trzeba ocenić zapis wprowadzony w regulaminie rady gimnazjum. Umożliwia on wejście do niej reprezentantów uczniów, chociaż ich udział nie jest obowiązkowy. Jednak uregulowanie dotyczące wyłączenia uczniów z rozpatrywania niektórych spraw, choć zgodne z prawem, wskazuje, że ich członkostwo w radzie jest niepełne.

Należy także zwrócić uwagę, że regulamin rady jednej ze szkół podstawowych (P1) dopuszcza możliwość podejmowania decyzji bez odbywania zebrań, w drodze obiegowej, co uniemożliwia przeprowadzenie dyskusji lub negocjacji i odbiega od demokratycznego modelu działania.

Wyjątkowo naganną praktyką sankcjonowaną regulaminem rady szkoły jest wymuszanie składek od rodziców w liceum ogólnokształcącym. Tamtejsza rada łamie jedno z podstawowych praw obywatelskich do bezpłatnej nauki w szkołach publicznych. Niepokojący jest także fakt, że tak oczywistych uchybień nie dopatrył się organ sprawujący nadzór pedagogiczny. Okazuje się, że przestrzeganie prawa do bezpłatnej nauki nie jest dostatecznie monitorowane.

Gromadzenie składek rodzicielskich to z pewnością trudne zadanie, lecz w tym przypadku niepokojące jest nadanie radzie szkoły rysu opresyjnego. Przymus, jakiego doświadczają rodzice-donatorzy ze strony swoich własnych reprezentantów, a także zaangażowanych w działalność „egzekucyjną” nauczycieli, jest zjawiskiem, które wymaga gruntownego przemyślenia i przedyskutowania nie tylko przez radę szkoły, ale całą szkolną społeczność.

Bibliografia

- Dudzikowa M. (1997), *Nauczyciel w kontekście procesów demokratyzacji szkoły*, [w:] Kwiatkowska H., Szybisz M. (red.), *Komunikacyjne kompetencje zawodowe nauczycieli*, Studia Pedagogiczne LXII.
- Jeżowski A. (2010), *Środki finansowe organów wewnętrznych szkoły*, Dyrektor Szkoły, nr 4.

- Lamparska E., Michowska I. (1996), *Przejawy partnerstwa rodziców i szkoły*, Dyrektor Szkoły, nr 7.
- Marek J. (2007), *Warunki organizacyjne szkoły a wyniki egzaminu*, [w:] Stróżyński K. (red.), *Od czego zależą wyniki egzaminów?*, Centralna Komisja Egzaminacyjna, Warszawa. Pozyskano z: http://www.cke.edu.pl/images/stories/Konferencje/od_czego_zal_wyniki.pdf
- Marek J. (2010), *Udział rodziców w życiu szkoły (na przestrzeni ostatnich 20 lat)*, cz. I, Nowa Szkoła, nr 1.
- Mencel M. (2002), *Rada szkoły – czy to już tylko historia?*, Nowa Szkoła, nr 1.
- Mencel M. (2009), *Rada Szkoły*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Mencel M. (2011), *Rada Szkoły. Czyli o trochę zapomnianej możliwości współpracy rodziców, uczniów i nauczycieli*, Głos Pedagogiczny, nr 28.
- Pilch M. (2012), *Ustawa o systemie oświaty. Komentarz*, Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., Warszawa.
- Śliwerski B. (1996), *Klinika szkolnej demokracji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Śliwerski B. (1998), *Taki kurs się zdarzył raz*, Edukacja i Dialog, nr 7.
- Śliwerski B. (2002), *Rada Szkoły. Rada Oświatowa. Przewodnik dla samorządowych władz oświatowych, dyrektorów szkół, nauczycieli, rodziców i uczniów*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Śliwerski B. (2006), *Rada szkoły (placówki)*, [w:] Pilch T. (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- Śliwerski B. (2009), *Problemy współczesnej edukacji. Dekonstrukcja polityki oświatowej III RP*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Śliwerski B. (2010), *O potrzebie uspołecznienia polskiej szkoły, czyli o niedokończonej zmianie oświatowej*, [w:] Szomburg J., Zbieranek P. (red.), *Edukacja dla rozwoju*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Śliwerski B. (2013), *Diagnoza uspołecznienia publicznego szkolnictwa III RP w gorszej centralizacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Zahorska M. (2002), *Szkoła: między państwem, społeczeństwem a rynkiem*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.
- *
- Sejm (2003), Ustawa z dnia 27 czerwca 2003 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2003 r., Nr 137, poz. 1304).
- Sejm (2004), Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (tekst jedn. Dz.U. z 2004 r., Nr 256, poz. 2572 ze zm.).
- Sejm (2007), Ustawa z dnia 11 kwietnia 2007 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2007 r., Nr 80, poz. 542).